

Recensioner

Filosofiska klarlägganden – i en grumlig tid

Åsa Wikforss

Fri Tanke 2023. 217 s. ISBN 978-91-89733-91-6

Det är ingen enkel sak att som akademisk filosof skriva för en bredare publik. Å ena sidan tänker man sig att begreppslig analys och djupdykningar i spörsmål kring kunskapens villkor, den språkliga kommunikationens förutsättningar och begränsningar m.m. har ett värde för andra utanför seminarierummet. Å andra sidan kan man inte utgå från att alla läsare har just de kunskaper som man själv besitter, eller att man själv har samma insikter som ens tilltänkta läsare i de olika frågorna som man tar upp. Att samla essäer som skapas under förhållanden av detta slag och med ett sådant syfte gör inte saken lättare, då sådana antologier nästan oundvikligen präglas av antingen en förvirrande spretighet eller en hel del upprepningar och omtagningar. Wikforss bok undviker det förra nästan helt, däremot kan man säga att en del av det som ger boken dess koherens är en stor dos av det senare. Detta ska inte förstås som kritik, utan som en iakttagelse om vilka vägval som har gjorts i urvalet och sammanställandet av boken.

Merparten av uppsatserna bygger på Wikforss artiklar i dagspressen, i synnerhet i DN. Det är sympatiskt att en så meriterad professor i teoretisk (!) filosofi engagerar sig i den omfattning hon gör i samhällsdebatten, inte minst med tanke på de ovannämnda svårigheterna och utmaningarna. Motivationen grundas uppenbarligen på en genuin oro över den politiska utvecklingen i Sverige och i världen, där det öppna, resonerande, frimodiga, uppriktiga och produktiva samtalet i allt snabbare takt har bytts till sin motsats – en nedbrytande, missunnsam, miss-tänksam och stundtals även något misantropisk kamp om att skaffa sig och behålla dominans inom det som har kallats för ”uppmärksamhets-ekonomin” – inte minst i sociala medier. Och det är just denna omvandling – dess orsaker och konsekvenser – som utgör den röda tråd som binder ihop de olika texterna. Att belysa denna problematik är onekligen en angelägen uppgift.

Ett hinder för att lyckas med ett sådant ärende är att den som vill

sprida ljus på en och samma gång är aktör och föremål för sin egen analys, dvs. att man själv alltid är en del av sin samtid och sitt sammanhang. Förvisso kan man försöka så gott det går att identifiera sina egna utgångspunkter och betrakta dem "utifrån" som antaganden som av olika skäl inte alltid uppfattas som självklara av andra. Men att lyfta sig själv i sitt eget hår är inte möjligt. I läsningen av boken kan man ibland få intrycket att Wikforss inte inser vidden av svårigheten. Denna begränsning har föranlett vissa skribenter att anklaga henne för att själv ägna sig åt något man kan kalla för den högutbildade medelklassens egna "populism". Med detta menas en benägenhet att välja exempel på ett skevt och tendentiöst sätt som stärker ens egen uppfattning och samtidigt ignorera exempel som kan tala emot den. Att använda en (förment neutral) retorik som gör att man kan förminska sin meningsmotståndare utan att egentligen bemöta dennes argument (och därigenom skapa ett "vi mot dem"). Att på så vis bygga upp en "berättelse" om en stundande katastrof som gör mottagaren så illa till mods att hon känner att något måste göras genast, i stället för att ställa sig frågan om eller i vilken utsträckning det verkligen förhåller sig så (se t. ex. Helena Granström i *Expressen* 5 november 2023).

En bra illustration av problemet är kanske bokens upprepade tanke att den auktoritära populisterna gärna talar om en "elit" vars agenda står emot "folkets". Förvisso är denna återkommande tankefigur mycket vanlig i snart sagt alla rörelser som vi kallar för "populistiska". Men Wikforss skriver stundtals som om den *bara* är en bild, som om fenomenet *enbart* är ett fantasifoster. Saken är den att det finns hela forskningsområden som studerar just "eliter" av olika slag på olika platser vid olika tidpunkter, hur dessa skapas och upprätthålls m.m., och även hur de interagerar och på vilka sätt deras intressen överlappar (så kallade *interlocking elites*, eller för att låna Håkan Juholts slagfärdiga term, "klägget"). Även om Wikforss är mån om att inte låta nedlåtande är hennes ovilja att pröva tanken att det möjligen är så att populistens retorik går hem hos folk just eftersom det ligger *något* i det frapperande. Bättre än att antyda att det är nonsens att tala om eliter över huvudet taget, är kanske att erkänna att, visst, eliter finns liksom de alltid har funnits, men samtidigt påpeka att det inte är någon enkel företeelse. För det första kan man både tillhöra och inte tillhöra eliten beroende på sammanhanget, dvs. någon kan i vissa avseenden vara privilegierad och i andra missgynnad och även utsatt. För det andra, att vissa individer eller grupperingar i kvalificerad mening kan kategoriseras som tillhörande en viss intressegemenskap innebär inte att denna sam-

hörighet som grupp äger ett slags enhetligt, ondsint agentskap såsom konspirationsteoretiker på både höger- och vänsterkanten ibland implicit eller explicit gör gällande.

Wikforss nämner ett antal gånger att det inte finns några experter i värdefrågor, att sakkunnig expertis är en resurs för debatt och beslutsfattande men att den inte får ersätta politiken. Detta kan framstå som en självklarhet, men jag tror att hon gör rätt i att understryka det givet det höga tonläget i det offentliga samtalet. Det är viktigt och värdefullt att någon med Wikforss position påpekar och står fast vid distinktionen mellan värderingar och de sakförhållanden som värderas. Möjligen skulle hon kunna ägna mer utrymme åt att diskutera problemet att det ibland (dock knappast alltid) inte är så lätt att avgöra var gränserna ska dras. Här räcker det inte att konstatera att det behövs mer forskning, eftersom det ju är där skon klämmer. När det gäller mänskliga förehavanden är skiljelinjen något flytande, just på grund av att humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning är en del av den sociala värld den ska undersöka och förklara.¹

När hon är som bäst gör hon obekväma iakttagelser i stället för att hemfalla till ”det som alla vettiga människor bör inse”. Ett exempel är hennes raka svar till dem som reflexmässigt avvisar all kritik som riktas mot vissa tillämpningar av teoribildningar som härrör ur Foucaults eller Derridas arbeten med hänvisningar till de förenklingar sådana kritiska synpunkter ofta bygger på. Problemet är, noterar Wikforss, att sådana förenklingar förekommer regelmässigt *inom* vissa vetenskapsgrenaar, och det är dessa som är det egentliga föremålet för kritiken, inte den komplicerade tankegången hos ett par för allmänheten rätt okända franska filosofer. En annan dygd i boken är dess skickliga användning av statistik för att konkretisera problem såsom bristen på kunskap om demokratins villkor och rättsstatens uppbyggnad, utan att tråka ut läsaren. Tvärtom, ett flertal exempel är direkt intresseväckande (i vissa fall rakt av hårresande, såsom omnämmandet av de närmare 70 procent av svenska gymnasister som tror att den svenska regeringen kan ändra på en dom, eller be riksdagen att ändra på den, om den ogillar utfallet).

En bok såsom Wikforss ska, som jag ser det, bedömas utifrån vad den är ämnad att åstadkomma hos den tilltänkta publiken. Mitt intryck är att hon vill ge likasinnade verktyg för att hantera ett komplext och även

1. Jag skriver om just denna fråga i Rider (2020), ”Saklighet, konsekvens, autonomi. Tankar om sambandet mellan journalistikens och kulturvetenskapernas legitimitetskris”, i Johannes Heuman, Jenni Sandström och Sten Widmalm (red.), *Ombärliga samtal: Humaniora och samhällsvetenskap i svensk offentlig debatt*, Göteborg: Daidalos.

överblickbart politiskt landskap, och därmed konstruktivt bidra till en sansad diskussion. Gott så. En ännu större utmaning vore att skriva på ett sådant sätt att man öppnar för att andra kanske har något av värde och vikt att tillföra diskussionen även om de av olika skäl inte fullt ut litar på farmaceutisk forskning, ogillar EU eller till och med, och här blir det ju svårt på riktigt, tänker rösta på Donald Trump.

Sharon Rider

Från bakterier till Bach och tillbaka: Medvetandets evolution

Daniel C. Dennett. Översättning: Jim Jakobsson

Fri Tanke 2017. 547 s. ISBN 978-91-87935-90-9

Den här boken, som presenterar Dennetts materialistiska teori om medvetandet, bygger på många års studier och kan ses som en vidareutveckling av hans bok *Consciousness Explained* från 1991. Dennett skriver engagerat och underhållande, om än lite väl självbelåtet ibland, men det är inte helt lätt att få tag i vad han exakt anser om just "medvetandets evolution". Boken handlar för övrigt om mycket mer än detta. Den är mycket lärorik. Dennett presenterar en lång rad fakta och uppfattningar inom biologi, zoologi, kognitionsforskning, evolutionära processer, språkets ursprung och utveckling, kulturteori, lingvistik, programmering, maskininläring, informationsteori, semantik, experiment i musikalisk intelligens, ... och så vidare, och så vidare. Jag ska här inte gå in på allt detta. Jag ska begränsa mig till bokens mer filosofiska inslag. Vilket också bör passa ihop med Dennetts målsättning, som han formulerar så här:

Min övergripande tes i den här boken är att det evolutionära perspektivet i allmänhet, och det memetiska perspektivet på kulturen i synnerhet, förvandlar många av livets till synes eviga gåtor på ett sätt som inte är tillgängligt för dem som aldrig ser bortom den manifesta bild de växte upp med och de ämnen de är utbildade i. (s.306)

En av dessa eviga gåtor är förstås det som i medvetandefilosofin brukar kallas "det svåra problemet" (*the hard problem*), dvs. om hur och varför medvetande har uppstått på vissa ställen i den fysikaliska verkligheten. Eftersom Dennetts bok handlar om "medvetandets evolution" borde den förstås säga något om just detta. Men Dennett har å andra sidan gjort sig känd – med rätt eller orätt – för att förneka att det svåra problemet alls existerar. Något som tycks implicera att vi alla är zombier. Den här boken innehåller kanske därför ett försvar för denna märkliga